

Kr. Erslev: Konge og Lensmand i det 16de Aarhundrede.
Studier over Statsomvæltningen i 1536 og
dens Følger for Kongemagt og Adelsvælde. Kjøbenhavn.
1879. (209 + LIII SS.)

Kr. Erslev: Danmarks Len og Lensmænd i det
16de Aarhundrede (1513—1596). Udg. med Understøttelse
af den Hjelmstjerne - Rosencroneske Stiftelse.
Kjøbenhavn. 1879. (242 + VI SS.)

Historisk Tidsskrift, Bind 5. række, 2 (1880)

Link til pdf:

http://img.kb.dk/tidsskrift.dk/pdf/hto/hto_5rk_0002-PDF/hto_5rk_0002_79108.pdf

Link til webside:

<http://tidsskrift.dk/visning.jsp?markup=&print=no&id=79108>

pdf genereret den : 28/5-2008

Minde. Netop paa Grund af sin Behandling af disse Forhold vil Bogen, hvad man saa ellers kan have at indvende imod den, hævde sig en hæderlig Plads i vor historiske Litteratur, og naar den Raben-Levetzauseke Fond har ydet et Pengetilskud til dens Trykning, maa det siges, at disse Penge have faaet en god Anvendelse.

C. F. Bricka.

Kr. Erslev: Konge og Lensmand i det 16de Aarhundrede. Studier over Statsomvæltningen i 1536 og dens Følger for Kongemagt og Adelsvælde. Kjøbenhavn. 1879. (209 + LIII SS.)

Kr. Erslev: Danmarks Len og Lensmænd i det 16de Aarhundrede (1513—1596). Udg. med Understøttelse af den Hjelmstjerne - Rosencroneske Stiftelse. Kjøbenhavn. 1879. (242 + VI SS.)

Det er nu paa 13de Aar, siden nuværende Prof. L. Daae i Kristiania Vidensk. Selskabs Forhandlinger (1867) offentliggjorde et Brev fra den preussiske Admiral Johan Pein til hans Herre, Hertug Albrecht af Preussen, Kristian III's Svoger, hvori der gaves en helt ny Fremstilling af Kristian III's Fremfærd ved Reformationens Indførelse 1536. Man saa heraf, at Kongen ingeniunde havde haft det verdslige Rigsraad paa sin Side ved Biskoppernes Fængsling, men at der var anvendt Tvang mod Rigsraadet. Om man end tidligere ikke havde været blind for, at Kongemagten gik styrket ud af Grevefejden, idet to af de Bestemmelser, der vare farligst for Kongemagten, vare udgaaede af Kongens Haandfæstning, nemlig Undersaatternes Ret til væbnet Modstand mod Kongen, hvis denne ikke overholdt Haandfæstningen, og Forbudet mod, at Kongerne i levende Live fik deres Sønner valgte, idet Kristian III endog strax 1536 fik sin Søn valgt til Tronfølger¹⁾, — saa fik Offent-

¹⁾ Jvfr. Paludan-Müller, Grevens Fejde. Kbhv. 1854. II. 276 ff.

liggjørelsen af hint Brev dog ikke ringe Indflydelse paa Opfattelsen af Begivenhederne 1536. Statsforandringen 1536 stod fra nu af som et af Kongemagten fremtvunget Statskup, mod den tidligere forfatningsmæssige Statsmyndigheds, Rigsraadets, Vilje udført ved Hjælp af tyske Lejetropper og holstenske Raadgivere. Det var ikke det verdslige Rigsraad i Forening med Kong Kristian, der vandt Sejren i Grevefejden, men det var først og fremmest Kongen. Tanken blev strax nærmere udført af Helveg i den danske Kirkes Historie før Reformationen (1870); Anmelderen søgte senere (1873) at paavise, at det verdslige Rigsraad ogsaa i andre Henseender havde tabt i Indflydelse, idet flere af dets Medlemmer vare blevne udstødte og dets Tal betydelig reduceret i Sammenligning med Frederik I's Tid¹⁾; Paludan-Müller paaviste med stor Styrke i sit Skrift om de oldenborgske Konger (1874) bl. a. den betydelige Udvidelse, Kongemagten havde opnaaet ved Statsforandringen; Daae gav (i norsk hist. Tidsskr. 1875) nye Bidrag til Situationens Belysning, bl. a. ved Offentliggjørelsen af et Brev fra Kristian III til en tysk Fyrste, hvoraf fremgik, at det oprindelig havde været Kongens Hensigt ogsaa at fængsle hele det verdslige Rigsraad. Anmelderen paaviste senere (1877) i dette Tidsskrift bl. a., hvor stærk en Brydning der i Kristian III's første Regeringsaar var mellem Dansk og Tysk, hvorledes Tyskere bleve indtrængte i vigtige Lensposter, hvilke vidtgaaende Planer der lagdes mod Aristokratiet af Kongens tyske Omgivelser (Utenhof) o. m. m.

At det ikke var Højadelen, der gik af med den politiske Sejr i Grevefejden, derom har den nyere Tids Historiegranskning saaledes været enig. Et andet Spørgsmaal er det selvfølgelig, hvorvidt Kongemagten har kunnet bevare den gunstige Stilling, den tilsyneladende indtog 1536, om den har haft Kraft og Styrke til at lade Papirets Bestemmelser blive til Virkelighed eller ikke, med andre Ord, om Adlen, og da navnlig Højadlen, atter har vundet sin Stilling tilbage og atter indskrænket Kongens Magt ved hvert et Skridt, eller om Kongemagten

¹⁾ Hist. Tidsskr. 4. R. III. 469 ff.

tværtimod er i en stedse fremadgaaende Bevægelse, indtil Maalet endelig naaes helt og holdent 1660. At den ældre Tids Forestilling om Adlens ubetingede Overvægt over Kronen maatte ændres, var naturligt; men hidtil havde den nyere Granskning kun ufuldstændig kunnet udtale sig herom. Man kunde udtale, mere som en Formodning end som en Visshed, at Kristian III's Sejr i Forening med den menige Adel (ikke Højadlen) havde medført, at dennes sociale Stilling blev end mere udviklet paa de lavere Stænders Bekostning, medens Rigsraadets Magt og Betydning foreløbig havde lidt et Knæk og Kongemagten var styrket¹⁾, hvorimod den ældre Tids Paa-stand, at Adlen havde vundet umaadelig ved Reformationens Indførelse ved at bemægtige sig Løvens Part af Kirkebyttet, i al Fald for Anm. længe har staaet som meget tvivlsom. Dog maa man her ikke gaa altfor stærkt i Rette med den ældre Tids Historieskrivning. Saa længe man kun fra Danske Atlas og lignende Kilder kunde faa Oplysning om Kirkegodsets Skjæbne, saa længe man kun havde Lejlighed til at se, hvorledes der overalt paa de forrige biskoppelige Ejendomme eller paa de større Klostre fandtes adelige Lensmænd, eller at flere af disse Ejendomme ved Salg, Mageskifte eller Gave kom i Enkeltmands Eje, — saa længe man kun kunde naa til dette løseligere Syn uden at kjende Forholdene i det enkelte, saa længe var det naturligt, at man kom til den ovenomtalte Opfattelse. Sagen er jo nemlig den, at det først er i de nyeste Tider, at disse Begivenheder ere blevne gjorte til Gjenstand for en mere indgaaende kritisk Behandling, ja selve Kristian III's Historie efter 1536 venter endnu i høj Grad paa en Historieskriver. Allens Arkivstudier og Paludan-Müllers kritiske Skrifter ende væsentlig med 1536. At man i mere almindelige Skrifter, som i Allens Haandbog og i Fr. Hammerichs Adelsvældens Historie, ikke kom til at trænge til Bunds i Forholdets Natur, er derfor ganske naturligt. Man holdt sig til løse Beregninger, og hvorledes det gik med dem, naar man søgte nærmere Oplysninger,

¹⁾ Anm. i Hist. Tidsskr. a. St. (1873); jvfr. Fridericia: Det 19de Aarhundrede, Maj 1877 (S. 81—83).

afgiver Fr. Hammerich et mærkeligt Exempel paa; medens han i Adelsvældens Historie med stærke Farver skildrede det umaadelige Jordegods, Adlen ved Reformationen kom i Besiddelse af, har han i sine senere (1860) offentliggjorte „Bidrag til Belysning af den danske Stats Folkemængde, Næringsveje og Finanser omtrent i Midten af det 17de Aarhundrede“, udarbejdet i Anledning af Forf.s Skildring af Regeringsforandringen 1660, udtalt sig med langt større Maadehold, saa at det blev Kronen, der gik af med Sejren¹⁾.

Man trængte saaledes i høj Grad til nye Undersøgelser om dette Forhold. Med dette for Øje er det, at Dr. Erslev har udarbejdet sine Skrifter om Lensvæsenet i det 16de Aarh., af hvilke „Konge og Lensmand“ er Hovedskriftet, medens „Danmarks Len og Lensmænd i det 16de Aarh.“ indeholder statistiske Oplysninger om de enkelte Lens Historie fra 1513—1596 som Grundlag for Hovedskriftet. Med livlige Farver skildres Lensvæsenets Udvikling i Forholdet til Kongemagten, Forskjellen mellem Regnskabslenet, hvor Lensmanden maa afgive den største Del af Indtægterne „til Kongens Fadebur“, medens kun det fradrages, som medgaar til Lensmandens og hans Svendes Underhold, til Slottets Ubedring o. a. lign., og hvor Lensmanden efterhaanden sættes paa fast Løn (Genant), og Adelslenet i dets to Skikkelser, Tjenestelen og Afgiftslen, samt Pantelenet, hvoraf Lensmanden kun yder Rostjeneste eller i det højeste en bestemt aarlig Afgift. Det paavises, hvorledes Unionstidens aristokratiske Udvikling, i Lighed med hvad der

¹⁾ „Efter en ret trolig Angivelse (Münters d. Reform. Hist. I, 37) ejede Gejstligheden ved Reformationen $\frac{1}{3}$ Part af Landet, af hvilken en Del gik til Præstegaarde, Universitetet, Hospitaler og gejstlige Stiftelser, en Del tilbage til Giverne, en Del forkommedes; største Delen fik dog Kronen. I Forening med de tidligere meget store Krongodser maa den da vel have ejet det halve Rige. Af disse Kronejendomme bleve efter Reformationen kun ganske enkelte skjænkede eller solgte bort, som til Peder Svave, Henrik Ramel, Anders Sinklar, noget gaar tabt ved Mageskifter.“ (Hist. Tidsskr. 3. R. II. 56.) Fr. Hammerich, Adelsvælden I. 199; jvfr. Erslev, Konge og Lensmand, S. 7 ff.

fandt Sted i Sverig, medfører en Stræben hos Adlen efter at faa fastslaaet, hvilke Len der som Regnskabslen skulde ligge til Fadeburet, og hvad der skulde gives i fri Forlening til Adlen. Denne Strid gaar som den røde Traad gennem hele Forholdet mellem Adlen og Kronen. „I 1513 hævdes det fra Adlens Side, og anerkjendes af Kristiern II ved Haandfæstningens Fastsættelse, at der er en vis sædvanemæssig Grænse mellem Fadebursomraadet og de Len, som skal forlenes Adlen paa gunstige Vilkaar“ (S. 24). Netop i dette Aar laa paa Regnskab til Fadeburet 43 af Landets 155 Herreder, medens Resten var omtrent ligelig fordelt mellem helt frie Len og Afgiftslen (S. 28), ligesom det ogsaa i samme Haandfæstning med forstærkede Udtryk atter fastslaaes, at kun indfødte Adelsmænd maa faa Rigets Slotte og Len, saaledes at alle „Vanbyrdige“ udelukkes.

Desværre ere de Oplysninger, man har om Lensvæsnet under Kong Hans, saa spredte, at Forf. ikke har turdet give en Skildring af Forholdets Udvikling under denne Konge, men har troet at burde begynde sit Skrift netop med Kristiern II's Tronbestigelse. Vi vide saaledes ikke, om Fadebursomraadet er blevet udvidet eller formindsket i denne Konges Tid; men man ser, at Kongen har begyndt at trænge borgerlige Elementer ind blandt Lensmændene, ikke blot den tidligere noksom bekjendte Niels Klementsens paa Kalø, men ogsaa andre (Kallundborg, Abrahamstrup)¹⁾. — Ved Kristiern II's Haandfæstning søgte man vel at hindre denne Kongemagtens Stræben efter Frihed i Lensvæsnet, og dette havde ogsaa nogen Indflydelse paa denne Konges første Regeringsaar; men med stærke Farver skildrer Forf. derpaa, hvorledes Kristiern II's sidste Regeringsaar vise en uafbrudt Tilsidesættelse af Haandfæstningen: borgerlige Lensmænd eller ukjendte Adelsnavne indtrænges i de høje Ætters Sted; Fadeburets sædvanemæssige Omraade udvides stærkt (over 60 Herreder mod de 43 i Aaret 1513); Lensbreve paa Lensbesidderens eller hans Hustrus og Børns Levetid kjendes

¹⁾ Ogsaa Tryggevalde maa vel regnes hertil (Morten Jensen 1513, Suhms Saml. II, 1, 114).

saa godt som ikke længere, ja i Lensbrevene indføres endogsaa til Trods for Haandfæstningens klare Ord den Bestemmelse, at Slottene ved Kongens Død skulle holdes til hans Søns og Dronningens Haand, en Bestemmelse, hvorover der med Rette klages stærkt i Adlens (hidtil utrykte) Klageskrift over Kristiern II, men som C. F. Allen dog har anset for fremkaldt ved særlige Forhold og derfor ikke har tillågt videre Vægt. Man kjender nemlig denne Bestemmelse kun fra 5 Lensbreve, hvoraf et holstensk og et svensk, medens de tre danske skrive sig fra Kongens sidste Regeringstid. Forf. gjør dog mod Allen gjældende, at man heller ikke kjender noget Exempel paa det modsatte, saa at Tallet her ikke har meget at sige, og at Bestemmelsen allerede findes i et svensk Brev (Øland) 1519. Dette sidste har dog neppe nogen Betydning; thi lige overfor Sverig stod Kongen 1519 som Erobrer, uden at være bundet ved nogen Haandfæstning; her bød det simple Klogskabshensyn ham at handle, som han gjorde; men for øvrigt kan det ikke nægtes, at Kristiern II i dette Forhold i høj Grad har Skinnet imod sig, og hvor misligt det end er, at slutte sig til et saadant Forhold fra Ikke-Tilstedeværelsen af historiske Breve, tror Anm. dog, og har længe troet det, at man her har et tydeligt Vidnesbyrd om Kongens Stræben efter Enemagten gennem en arvelig Regering.

I Kristiern II's Tid var det monarkiske Princip i Lensvæsnet efter Forf.s Anskuelse saaledes stillet stærkt i Forgrunden. Kongen træder ogsaa med Kraft op mod Lensmændene i deres Forhold til deres Undergivne; men denne tilsyneladende stærke Stilling havde Kongen kun opnaaet ved en Række Overgreb og Voldsgjerninger. Revolutionen fra oven fremkaldte en Revolution fra neden; Kristiern II blev udjaget, og Adels- og Bispevælden hævede sig ved en foreløbig Reaktion atter til en tilsyneladende Sejr.

I det hele og store anser Anm. Forf.s Opfattelse for rigtig. Borgerlige Fogeders Indtrængen i Lenene omtales saaledes ogsaa i de „danske Rim“ om Kristiern II, der efter Hvitfeldts Udsagn tillagdes Povl Helgesen:

Fogder antvordede jeg Len og Slot,
Og Adlen undte jeg slet intet godt¹).

Vanskeligere er det at eftervise disse Fogeder i det enkelte, og om Forf. her altid har truffet det rette, turde maaske være tvivlsomt²). Men det gjælder her, som Forf. (S. 22) ytrer i

¹) Suhms Nye Samlinger IV, 3, 40; jvfr. Helveg, Kirkehist. for Ref. II, 652.

²) Saaledes synes Forf. at bygge sin Antagelse af, at Hans Bilde mistede Skjoldnæs 1522, udelukkende paa en Kvittering af $\frac{19}{6}$ 1522 til Jørgen Skriver for Landehjælpen. Men saadanne Kvitteringer udstødtes ofte til Skriverne, navnlig paa Regnskabs-slottene; de fik Kvittering umiddelbart af Kronen og udnævntes af Kronen (bemærkes udtrykkelig i et Brev af $\frac{7}{1}$ 1529 fra Henrik Krummedige til Fru Sofie Esge Bildes, Adelsbreve, kgl. Bibl.). Saaledes fik 1513 Klavs Andersen Kvittering for Regnskab for Vordingborg, samtidig med Lensmanden Oluf Nielsen (Rosenkrantz); 1515 faar Hr. Laurids Pedersen, „Skriver paa Kallundborg“, Kvittering for Landehjælpen, men Kristiern Rantzov er Lensmand 1514—17 (Suhms Saml. II, 1, 113; 127); 1520, Palme Mandag (smsts. 191; 192) faar M. Jørgen Karlsen, „Skriver paa Kallundborg“, Kvittering (Lensmand 1517—23 Hans Krafse). — 1520—22 faar Hr. Jens Gedt, „Skriver paa Nyborg“, saadanne Kvitteringer, uagtet Hans von Melen er Lensmand 1520—21, derpaa Godske Rantzov (smsts. II, 2, 40; 41; 43 og fl. St.). — Harridsborg havde Biskop Lage Urne i Pant siden 1518; men $\frac{18}{6}$ 1522 faar Jens Skartt, „Foged paa Harridsborg“, Kvittering umiddelbart af Kronen (smsts. II, 1, 199; jvfr. 180). — I Fred. I's Tid er det samme Tilfældet med Slotsskriveren Peder Villadsen, der $\frac{22}{1}$ 1525 faar Kvittering for Opkrævelse af Landehjælpen „i de Len, han haver i Befaling“ (Dsk. Mag. 4. R. II, 35). Her véd man tilfældigvis, at Mourids Jepsen (Sparre) var Befalingsmand paa denne Tid (Allen V, 349 Anm. 37 og 42); hvor let vilde man ellers kunne have ladet sig mislede af Ordene? — Paa Vordingborg Slot opfører Forf. Albert Jepsen (Ravensberg) som Lensmand 1517—19, derpaa 1519—23 Mads Madsen Skriver; men Forf.s eneste Kilde for den sidstes Vedkommende er en Landehjælps-Kvittering af $\frac{3}{6}$ 1522. Manden var for øvrigt allerede 1517 Skriver paa Vordingborg (Suhm II, 1, 153) og er maaske den samme som den Matthias Mathiæ, scriptor paa Engelborg, der 1515 fik Præsentsats paa Øster Torsnæs Kirke (Suhm II, 2, 66, jvfr. dog II, 3, 167); han var altsaa en gejstlig Mand. Men

Anledning af Kong Hanses lignende Bestræbelser, mere om Princippet end om Antallet. I Stridsskrifterne fremstilles det

samtidig hermed var han efter Forf. ogsaa Lensmand paa Nykjøbing Slot 1521—23 — altsaa hele to Slotte paa én Gang —, thi „til ham overgives Inventariet (Topogr. Saml.) og han faar Kvitteringer 1522 $1\frac{1}{2}$ og $2\frac{1}{12}$; smlgn. Topogr. Saml. Stege 54;“ (jvfr. ogsaa Suhm II, 2, 89, hvor hans Navn: „Mads Madsen, Skriver paa Nykjøbing“, staar helt ud). Selv Inventarielisten er mig ikke helt overbevisende; thi man fattes vel ikke Exempler paa, at en Skriver har modtaget Inventariet paa Lensmandens Vegne. Det er dog vel noget tvivlsomt efter dette, om ikke Albert Jepsen (Ravensberg) har beholdt Vordingborg lige til 1523; han opføres ogsaa som Relator under et Brev om Vordingborg 1522 (Suhm II, 1, 199). Skriver paa Nykjøbing er Mads Madsen vel blevet efter Erik Pors († 1521). Denne, der allerede 1516 forekommer som „Skriver paa Nykjøbing“ (Suhm II, 3, 164), medens Oluf Holgersen (Ulfstand) var Lensmand, og som endnu 1520, da han fik Brev paa Duebrødre Kloster ved Roskilde, kaldes „vor Skriver paa Nykjøbing Slot“ (Suhm II, 1, 187), skal efter Forf. have fulgt Kristiern Rantzou († 1518) som Lensmand paa Nykjøbing („Topogr. Saml. 1520 $\frac{1}{2}$ “; men hvad staar der?), for derpaa atter 1521 at afløses af Mads Skriver som Lensmand. Det synes dog Anm., at disse Angivelser ere for løse til at bygge noget sikkert paa. At Mads Skriver for øvrigt var en bekjendt Personlighed, ses af de oprørske jydskes Raaders Brev til Søren Norby af $2\frac{1}{4}$ 1523, hvor Kristiern II beskyldes for at have fortrængt Adlen og Raadet og i deres Sted fremdraget Trælle og Skalke, „besynderlig Mester Didrik (Slaghoeck), Hans Mikkelsen, Hans Tolder, Mathis Skriver med mange flere“ (Eckdahl, Kr. II's Archiv S. 347). $\frac{1}{3}$ 1523 fik derpaa Laurids Knob af Kr. II Brev paa Nykjøbing Slot; men samme Dag fik Mads Skriver i broderlig Forening med Oluf Holgersen (Ulfstand) Kvittering for et Laan fra „det hellige Sakrament i Kippinge“ (Suhm II, 2, 89). Han vedblev i hele Fred. Istes Tid at være Skriver paa Nykjøbing; saaledes fik han atter 1526 Kvittering for herfra opkrævet Landehjælp og fik som gejstlig Mand ved flere Lejligheder forskjellige Begunstigelser (Dsk. Mag. 4. R. II, 58; Fr. I's danske Registranter 92 [1525], 141 [1527], 432 [1532]; jvfr. S. 317, 433?). — Lige saa usikre ere Forholdene paa Kjøbenhavn Slot. „Da Torben Oxe var henrettet“, siger Forf. S. 42, „fulgtes den fornemme Slotshøvding af gode Borgermænd som Anders Vulf og Hans Mikkelsen.“ I „Danmarks Lensmænd“ ser Listen dog noget

enkelte Tilfælde uden videre som almengyldigt. Ligesaa, naar Hvitfeld ytrer, at Hollændere, Skotter og andre fremmede for-

anderledes ud: 1517—19 Jakob Tidemand, 1519—20 Rolf Madsen, 1520 Hans Mikkelsen, 1523 Henrik Gøje. At Hans Mikkelsen havde Slotsloven til Kbhvn. Slot, „den Tid Kong Kristiern var i Sverig“, ses af Povl Helgesens Danske Skrift. I, 126. Allen (III, 341, 555) sætter dette til Toget 1518, da Kongen var i Sverig fra 16de Juni—12te Oktbr. (Allen II, 504, 518), men neppe med Rette; thi Allens Hovedgrund, at Hans Mikkelsen selv var med Kongen i Sverig 1520, holder ikke Stik: han deltog ganske vist tilligemed Anders Vulf i Handelsforhandlingerne 4de Decbr. i Stockholm (Eckdahl S. 1329 ff., Allen III, 345), men deraf følger ikke, at han har ledsaget Kongen hele Tiden under dennes forskellige Ophold i Sverig 1520 (c. 26de April til 24de Juni; c. 15de Juli — 15de Sept.; c. 15de Oktbr. til 3die Febr. 1521). Paaske 1518 var i al Fald endnu Jakob „Thegenou“ (Tidemand?) „Embedsmand“ paa Kbhvn. Slot (Suhm II, 1, 167), saa Dr. Erslev vistnok med Rette sætter Hans Mikkelsens Funktion til 1520. — Naar Dr. Erslev derpaa i sit senere trykte Skrift ogsaa opfører Anders Vulf som Befalingsmand paa Kbhvn. Slot, grunder dette sig formodentlig paa en Kvittering fra 1518 til „Anders Vulf, Borger i Kbhvn“. for alt, hvad han havde udgivet nu i Sommer, min Herre (o: Kongen) var i Sverig og da havde befalet ham de Len, som til Kbhvn. Slot ligge, desligeste af Hven og de Kjøbstæder, han havde Befaling over (Suhm II, 1, 177). Denne Mand, der 1513 synes at have været Tolder i Skanør og Falsterbod (smsts. S. 114), synes i 1518 at have været Skriver eller Underfoged paa Kbhvn. Slot, og har i det allerhøjeste haft en midlertidig større Befaling, muligvis medens den adelige Lensmand, Jakob Tidemand, var paa Krigstoget i Sverig. Det samme var nemlig Tilfældet 1520; thi i et Brev af 10de Juni kaldes han „Underfoged paa Kbhvn. Slot“ (Kbhvns Diplom. I, 203). Dette var altsaa en mere underordnet Stilling, og i et Brev af 1521 kaldes han atter slet og ret „Borger i Kbhvn.“ (smsts. IV, 386). — Rolf Madsen, der ellers kaldes Kongens Hofsinde, og som vistnok var adelig, har vel 1520 ledsaget Kongen paa Toget, og Slotsloven til Kbhvn. Slot er da (midlertidig?) overdraget Hans Mikkelsen. For øvrigt omtales hverken Rolf Madsen eller Hans Mikkelsen et eneste Sted i Kristiern II's Registranter som Befalingsmænd paa Kbhvn. Slot; det er rent tilfældigt, at vi vide, de have været det. Det er de mere underordnede Funktionærer, der forekomme i Registranterne. Saaledes faar Herman von

lenedes med Rigets Slotte og Len paa Genant. Holder man sig strængt til Ordlyden og tænker paa Danmarks Rige alene, har Forf. Ret i (S. 45), at Paastanden er ubevislig, skjønt man dog træffer Navne som Hans v. Mehlen, Kristiern Rantzov o. fl.; men udstrækkes Blikket til Norge, træffer man strax Hollænderen Hans Villumsen, Sigbrits Broder, som Lensmand paa Landets Hovedfæstning, Bergenhus, hvor han afløses af den

Mønster, der Paaske 1520 (altsaa samtidig med Hans Mikkelsen og Anders Vulf) var bleven „Slotsfoged paa Kbhvn.“, 1521 Kvittering for alt, hvad han fra den nævnte Tid havde opbaaret af Sagefald og andet i al Kbhvns Len, og lige saa i den følgende Tid lige til 1523 (i det mindste endnu Mikkelsdag 1522); men samtidig udstedes lignende Kvitteringer til Jørgen Falster, „Skriver paa Hermans Skriverstue“; ja samtidig dukker en ny (gejstlig?) Tolder op, Niels Terkildsen, der 1521 faar Kvittering for den Tid, han var Skriver og Tolder paa Skanør og Falsterbod, for den Tid, han havde Dragør i Befaling, for de Penge, han havde udgivet paa Kbhvn. Slot til Arbejdsfolk eller andet, „al den Stund han det af vor naadige Herre udi Befaling havde, sammeledes for alle de Penge (o.s.v.), han opbar det Aar, han var Skriver paa Kbhvn. Slot“. Efter de udhævede Ord skulde man rigtignok tro, at han var Befalingsmand paa Slottet, og saa var han kun Skriver. Har da Herman von Mønster haft Slotsloven eller hvem? Ja det vide vi ikke. Slotsfogeden paa Kbhvn. Slot var en underordnet Person, der vedblev at bestaa, ogsaa naar der var adelige Lensmænd; mod Slutningen af Belejringen 1523—24 lod saaledes Henrik Gøje en Slotsfoged henrette. (Kbhvns Dipl. I, 310; jvfr. IV, 396 og Suhm II, 1, 195, 196, 202, 204.) — Under disse Forhold er det overordentlig misligt at fastslaa noget om de borgerlige Lensmænd paa Slottene i Kristiern II's Tid, naar man ikke har aldeles utvivlsomme Vidnesbyrd derom som ved Hans Tolder i Aalborg og Hans Mikkelsens vistnok rent midlertidige Hverv paa Kbhvn. Slot, og maaske ogsaa ved Mads Skriver paa Nykjøbing Slot. — Den adelige Lensmand kan paa Regnskabsslottene godt skjule sig for vort Blik, medens Slotsskriveren træder stærkere frem i Regnskabsvæsenet. Det er klart nok af det oven anførte, at denne paa Regnskabsslottene i Kristiern II's Tid havde en af Kronen betroet Myndighed; men dette var, som ovenfor paavist, ogsaa Tilfældet, i det mindste tildels, under Frederik I (Peder Villadsen, Mads Skriver, Henrik Krummediges Ytringer i Almindelighed).

borgerlige Jørgen (Hansen) Skriver, og tænker man paa de forskjellige fremmede Hovedsmænd, som Kongen indsatte paa de svenske Slotte, eller udstrækkes Blikket til de gejstlige Forleninger, hvorved Mænd som Didrik Slaghoek og Johan Veze fik Lunde Ærkestols mange Slotte og Herligheder i Væрге, medens andre, som Skotten Dr. Alexander Kynghorn og Nederlænderen Mester Povl Pratensis, fik Prælatdømmer eller lignende Begunstigelser, — ja saa forstaar man, hvad der i dunkle Omrids har staaet for Hvittfelds eller hans Hjemmelsmands Tanke.

At der under Frederik I maatte komme en stærk Reaktion mod disse Bestræbelser, er tydeligt nok. Vel lykkedes det Kongen at udvide Regnskabsomraadet noget, fra $35\frac{1}{2}$ —43 Herreder; men samtidig hermed steg de helt frie Tjenestelens Omraade stærkt (fra $56\frac{1}{2}$ til $65\frac{1}{2}$), medens Nedgangen paa Afgiftslenene (62 til 45) er meget betydelig, saa at Kronens Indtægter formindskedes. Dette sidste turde være det bedste Bevis paa Adelsvældens Overvægt paa denne Tid. Afgiftslenet er nemlig neppe en saa fordelagtig Form for Adelsmanden, som Aschehoug og med ham Dr. Erslev antager. Det er i hvert Fald, som Dr. Erslev ogsaa selv bemærker (S. 18), en Melleform, men hvorved Kronen dog faar en Indtægt foruden Tjenestepigten. I Haandfæstninger og lignende Aktstykker forekommer Afgiftslenet endogsaa slet ikke. Adlens Fordringer gaar ikke ud paa at faa en vis Del af Riget „paa Afgift eller Tjeneste“, men kun paa at faa Len „paa Tjeneste“. Naar der saaledes i Kristiern II's Haandfæstning § 15 optages en Bestemmelse om, „at gode Mænd, som af os Len have paa Tjeneste eller udi Pant, skulle sætte dem selv Herredsfogeder og Herredsskrivere“, mon saa Afgiftslenet, saaledes som Aschehoug i et lignende Tilfælde formoder¹⁾, gaar med ind under Tjenestelenet eller ikke? Forøvrigt har Dr. Erslev neppe Ret i, af denne § at udlede (S. 18), at Retten til at ansætte Herredsfogeder ved Regnskabslenene er forbeholdt Kongen. At Herredsfogederne uden Forskjel udnævntes af Lensmændene (tidligere af Kongens advocatus), ses af alle tidligere Haand-

¹⁾ Statsforfatningen i Norge og Danmark indtil 1814, S. 214.

fæstninger, ligesom § 14 i Kristiern II's Haandfæstning ogsaa forudsætter det; ja selv Kristiern II's egne Love og Kristian III's senere Lensordning gaar ud fra det samme; men medens Lensmanden selvfølgelig her oprindeligt handlede i Kraft af sin Myndighed som Kongens Embedsmand og derfor kunde være udsat for Kongens Indgriben i Forholdet, slaas det netop nu fast, at dette ikke maa finde Sted ved de rent frie Adelslen paa Tjeneste og i Pant, men ogsaa kun paa disse. Heller ikke kjender man hidtil, saa vidt Anm. bekjendt, noget Exempel paa, at en Herredsfoged er bleven udnævnt af Kongen; derimod har man fra Frederik I's Tid (1532) et Brev, hvorved Herredsfogeddommet i to skaanske Herreder (Oxie og Biere) sikres en (dog vistnok tidligere udnævnt) Herredsfoged paa Livstid; men disse Herreder hørte den Gang til et tidligere Afgiftslen, der senere var forandret til et Pantelen og netop da havde skiftet Besidder. Kronen griber her altsaa ind i Forholdene i et Pantelen, for øvrigt aldeles i Strid med Haandfæstningerne (Kr. II, Fr. I og senere), i hvilke det af Hensyn til Administrationens Frihed over for (uduelige) Herredsfogeder var forbudt at give slige Breve paa bestemt Tid¹⁾.

¹⁾ Fred. I's danske Registr. S. 419; jvfr. Erslev, Danmarks Lensmænd S. 4—5 (Lindholm og Malmøhus). — Om Herredsfogedernes Stilling se Kristoffer II's Haandf. § 33, Valdemar Eriksens § 35, Olufs § 34, Kristiern II's §§ 14, 15, 17; Kr. II's Lov for Landet Kap. 35, Rosenvinge, Gl. danske Love IV, 18 (Herredsmommere skulle tilsættes af den, som haver Befaling af Kongen udi saa mange Len, som Behov gjøres, men Lensmanden skal lade Herredsmommere aflægge Ed til Kongen); Fr. I's Hdf. §§ 19, 20, 22 (§ 20 svarer til Kr. II § 15, derimod fattes den alm. Bestemmelse i § 14, saa at det ser ud, som om netop nu, ved den store Adelsreaktion 1523, Lensmandens Beføjelse til at udnævne Herredsfogeder indskrænkedes til Tjeneste- og Pantelen; dette er efter de følgende Haandf. neppe tænkeligt; den almindelige Bestemmelse skjuler sig vistnok under Haandfæstningens øvrige Bestemmelser og er anset for en selvfølgelig Praxis). — Kr. III's Hndf. § 34 (Gode Mænd, som af os Len have paa Tjeneste eller i Pant, skulle sætte dennem selv Herredsfogder og Herredsskrivere), § 35 (Vore Lensmænd skulle skikke Dannemænd til Herredsfogder, som skikke hver Mand Lov og Ret uden Vild) = Kr. II § 14,

Værre endnu end den stærke Nedgang af Afgiftslenene var det dog, at Kronen var stærkt bunden ved Livsbreve, nogle endogsaa lydende paa Besiddernes Enker og Børn, og ved Pantsættelser, især efter at Kongen i Aaret 1531 havde optaget et Laan af Lenene paa det Vilkaar, at Besidderne fik disse i Pant for Summerne og at Lenene ikke maatte fratages Besidderne eller deres Arvinger, før Summerne vare betalte, med mindre de førte Avindskjold mod Riget, saa at Kronens frie Raadighed over Lenene ved Kongens Død var meget ringe. „Kort sagt“, udbryder Forf. (S. 73), „Danmark gik med fulde Sejl henimod Arveligheden for Lensmandsposterne.“ — Man maa dog her huske paa, at det stod Kronen frit for, under gunstigere finansielle Forhold at indløse Panterne, og dermed faldt Arveligheden bort; thi de enkelte Tilfælde, hvor der efter Lensmandens Død var givet Ventebrev til Enken eller et af deres Børn, veje ikke meget¹). Det er dyrt at gjøre Revolu-

men derpaa tilføjes i samme §: Gjør Herredsfogeden nogen Uret, skal han afsættes og svare selv til sine Gjerninger; derimod er Forbudet mod Kongens Brev paa Stillingen paa bestemt Tid udeladt. — Kr. III's Lensordning 1557: De Embedsmænd, som have Herreder til deres Len, skulle have flittig Opseende, at der skikkes gode, gudfrygtige og ærlige lovfærne Mænd til Herredsfogeder, Herredsskrivere o. s. v. (Sandvig, Kr. III, II, 261); jvfr. Kr. III's kbhvske Reces af 1547 § 5, „Om Herredsfogeder at sætte“: Item skulle Konningens Lensmænd skikke demnem (ø: sig) uberygtede Dannemænd, som skulle skikke hver Mand Lov og Ret uden Vild; § 6, „Om Dommer-Ed“: Rigens Raad, Embedsmænd, Rigens Kansler, Landsdommere, Borgmestre, Raadmænd og Byfogeder skulle sværge Kongen en Ed, og Herredsfogeder skulle sværge Kongens Lensmænd (Rosenvinge, Gl. danske Love IV, 217); gjentaget i Reces 1558 § 6 og 7, smsts. S. 257. — Fr. II's Hdf. § 32 = Kr. IV's § 32 = Fr. III's § 32 er aldeles lig Kr. III's § 35; men Bestemmelsen om Forholdet paa Tjenestelen og Pantelen er udeladt, saa Haandfæstningerne nu altid kun indeholde en almindelig Bestemmelse om Lensmændenes Pligt til at skikke gode Herredsfogeder.

¹) Forf. gjengiver Betingelserne for Laanet 1531 saaledes: . . . „naar Pengene indbetalles (til Kongen), skulde Adlen have nøjagtig Forvaring paa, at den ikke skulde forbryde sine Len, uden den

tion; det fik baade Kongen og Adlen at føle; den uafbrudte Fejdetilstand, hvori Riget var, tyngede haardt, og under saadanne Forhold svandt Afgiftslenene overfor de frie Len, og Pantsættelserne tiltog; vi ville finde noget lignende under Syvaarskrigen.

I det hele er Forf. ogsaa i Skildringen af Frederik I's Tid maaske noget vel stærk i sine Ytringer, f. Ex. S. 74 og 75 i Anledning af, at Niels Jepsen (Bryske) fik Tiaarsbrev paa Regnskabslenet Næsbyhoved, og at Jørgen v. der Wisch fik Løfte om at beholde Regnskabslenet Aalholm, indtil en Gjæld til ham var tilbagebetalt. „Højest betydningsfulde Tilsyneladelser, som brød enhver Tradition“, udbryder Forf.; men i begge Tilfælde var der dog særlige Forhold. Niels Jepsen (Bryske) havde nylig været brugt paa Tog til Norge, hvorved Kongen synes at have paadraget sig særlige Forpligtelser til ham, og Pengekravet til Holsteneren Jørgen v. d. Wisch vilde Rigsraadet ikke anerkjende som Riget vedkommende, hvorfor det ogsaa strax efter Kongens Død søgte at faa ham fjernet; og naar det i Anledning af Besættelsen af de til Dronningens Livgeding tillagte Slotte beraabte sig paa, at Kongens Reces indeholdt, at ingen gode Mænds Len maatte forvandles uden med Raadets Samtykke, saa er dette vel en noget udvidet

gjorde den Gjerning, som staar i Loven, nemlig at føre Avindskjold mod dens fædrene Rige, og selv da skulde Panthaverne eller deres Arvinger ikke miste Pantet, før Pengene bleve tilbagebetalte!“ (S. 67—68.) Dette „selv da“ er urigtigt. Ordene lyde (Till. S. xxix): „Item begjærer D. R. R. nøjagtige Breve og Forvaring, lydendes paa dem og deres Arvinger, ikke at skulle forbyrde deres Pant eller Penninge, uden de gjøre den Gjerning, i Loven staar, det er at føre Avindskjold imod deres fædrene Rige, og ej heller at [miste] deres Pant eller Len, førend de eller deres Arvinger fange deres Penninge igjen.“ — Har vedkommende Lensmand forbrudt sit Pant og sine Penge ved Avindskjold, kan han eller hans Arvinger selvfølgelig ikke beholde Lenet, indtil Pengene blive ham eller hans Arvinger tilbagebetalte. Ved Avindskjold forbyrdes alt; ved den sidste Bestemmelse sikrer man sig mod, overhovedet i alle andre Tilfælde at miste Lenene, inden Pantessummen er udbetalt.

Gjengivelse af Haandfæstningens § 30, men hvortil Raadet i det Øjeblik maatte anses for fuldt beføjet, da det gjaldt om at hindre, at Tyskere som Jørgen v. d. Wisch indtrængtes i de Len, der imidlertid vare tillagte Enkedronningen som Livgeding; thi dette kunde efter Haandfæstningens § 30 ikke ske uden Raadets Samtykke, og ifølge Livgeding-Brevet skulde de Lensmænd, der hidtil havde havt Slottene, beholde dem „efter deres Brevs Lydelse“¹⁾.

„Under Kirstiern II“, siger Forf. S. 72, „sporedes der overalt et virksomt Tilsyn; personlig griber Kongen ind i alle Anliggender; han kræver af sine Embedsmænd den strængeste Pligttopfyldelse og har et aabent Øre for de undergivnes Klager. Under Frederik I finder man intet af alt dette; Styrelsen af de enkelte Len overlades mere og mere til Lensmandens eget Forgodtbefindende, og udenfor det rent økonomiske blander Kongen sig ikke i hans Styrelse.“ Dette er dog altid noget; om den Knaphed, Kongen udviste ved Regnskabslenene, ellers altid var til Gavn for hans Riger og Lande, er et andet Spørgsmaal²⁾. „Skjønt der er bevaret langt flere Breve fra Frederik I's Tid end fra hans Forgængers,“ fortsætter Forf., „skjønt vi har en fuldstændig Kopibog over de kgl. Breve fra mere end ét Aar af Frederiks Styrelse, finder man her ikke et eneste Formaningsbrev til Lensmændene, maaske ikke et eneste Tilfælde, hvor Kongen tager Undersaatterne i Forsvar mod Embedsmændenes Overgreb, der utvivlsomt vare hyppige nok.“

Hertil maa dog bemærkes, at man netop ingen fuldstændig Kopibog har for et helt Aar af Kongens Regering; til at betegnes saaledes ere Frederik I's danske Registranter og Tegnelser virkelig altfor upaalidelige³⁾. „Tegnelserne“, hvor den Slags Breve skulde findes, har man jo ogsaa kun tilbage fra det korte Tidspunkt fra den 23de Juni 1531 til Kongens Død. Man ser dog her Bønder stævne Lensmænd for Kongens Retterting, fordi der er paalagt dem for høj Tynge eller af andre

¹⁾ Ny dansk Mag. II, 247—48; Fred. I's Danske Reg. S. 85.

²⁾ Jvfr. mine Bemærkn. om Akershus Len i mit Skrift: Kr. II i Norge og hans Fængsling, S. 18—19.

³⁾ Jvfr. mine Bemærkninger i Hist. Tidssk. 5. R. II, 192—94.

Grunde; men da Dombøgerne fra Frederik I's Tid ere tabte, kan Udfaldet af disse Sager ikke paavises¹⁾. Derimod synes Forf., der dog selv er Medudgiver af Frederik I's Danske Registranter, rent at have overset Brevet af 29de Juni 1532 til Almuen i Laaland, der havde klaget over de Udpresninger, som Lensmændene i flere Retninger gjorde sig skyldige i; Kongen og Rigsraadet fastslog da en Ordning af disse Forhold, der saa godt som i alt tog Klagerne til Følge. Rent værgeløse vare Undersaatterne saaledes ikke, og hvor afhængig Kongen end var af Rigsraadet og Adlen, saa at han som bekjendt maatte opgive sit Forsøg paa at hæve Vornedskabet, saa forstod han dog ved andre Lejligheder at sætte sin Vilje igjennem. Tit nok klager Adlen ogsaa over, at han beskyttede de Bønder, der vare udviste af deres Gaarde²⁾.

Hvad der for Dr. Erslev er Hovedsagen, er imidlertid Forholdenes Udvikling under Kristian III. Med stor Interesse følger man her Forf.s Udvikling. Det godtgjøres tydelig og klart, hvilken umaadelig Tilvæxt af Gods Kronen fik ved Statsomvæltningen 1536, saa at Krongodset efter Forf.s Beregninger (S. 110) endogsaa tredobledes. Med Styrke og med fuld Ret gjøres gjældende, at medens Udviklingen under Frederik I tydede paa, at det skulde blive Adlen, som tilvendte sig den største Del af Kirkens Gods, navnlig Klostrene, satte Statsomvæltningen netop en Stopper for Adlens Bestræbelser i denne Retning derved, at Kronen tilvendte sig hele det rige Bispe- og Kloster-gods, og den Ret, Adlen fik til at tilbagekræve noget af det Gods, dens Forfædre havde givet til Sjælemesser, var saa indskrænket, at den ikke kunde veje synderlig i Modsætning til Kronens umaadelige Tilvæxt. Da Dr. Erslev gjør mig den Ære at antage (S. 114), at jeg maaske er den eneste danske Forfatter, der hidtil har forstaaet Bestemmelsen om Adlens

¹⁾ Frederik I's Registr. S. 357 (Axel Fikkosen), S. 364 (Peder Ebbesen), jvfr. S. 461—62 (Johan Urne), S. 470 (Provst Svend i Vestervig), S. 483 (Hedenstrups Foged) og maaske flere Steder.

²⁾ Frederik I's Dsk. Regist. S. 4 og fl. St.; Dipl. Vib. Nr. 230. — Jvfr. mine Bemærkninger i Hist. Tidsskrift 4. R. V, 272 ff., 304 ff.

Tilbagekrævningsret rigtig¹⁾, skal jeg komme lidt nærmere ind paa min Opfattelse af Recessens Bestemmelser, en Opfattelse, der dog i alt væsentligt, som det vil ses, falder sammen med Dr. Erslevs.

Jeg er fuldstændig enig med Dr. E. i, at hvad der voldte Vanskeligheden, var Sjælemessegodset, netop fordi Sjælemesserne nu vare afskaffede og fordi saa mange af Fundatserne indeholdt den Bestemmelse, at Godset, naar Messerne ikke vedligeholdtes af Kirken, skulde falde tilbage til Testator eller hans Arvinger. Jeg har derfor hidtil, ligesom Dr. E., anset Bestemmelsen om Vikariegodsets Tilbagegivelse til Adlen som en Slags juridisk Nødvendighed; men denne juridiske Nødvendighed gjaldt ikke blot Adlen, men ogsaa enhver anden, han være borgerlig eller gejstlig eller hvad som helst: naar Gavebrevet indeholdt hin Betingelse for Gavens Vedbliven, kunde han ad Rettens Vej gjøre sin Fordring gjældende. Og dog har Recessen, som Dr. E. ogsaa bemærker, i et meget vigtigt Tilfælde aldeles bortskaaret alt Retskrav, nemlig ved Bispegodset, hvorved det udtrykkelig bestemmes, at ingen som helst, være sig hvem det vil, skal have Magt til at kræve noget tilbage. Dette havde Kronen slugt med Hud og Haar, uagtet der ogsaa derunder faldt adskilligt Gods, der var givet til Sjælemesser. Anderledes derimod ved Klostre, Prælatdømmer, Kannikedømmer og andre gejstlige Len (med Undtagelse af Vikariedømmer); thi vel hedder det om disse, at de skulle blive ved Magt, indtil Kongen og Rigsraadet i Forening med lærde Mænd gjør en anden Skikkelse — hvilket aldrig skete —, men der tilføjes: dog hver Mands Ret og rette Tiltale dermed uskadt og uforkrænket udi alle Maader. Her er altsaa Retskravet dog forbeholdt, og i Kraft af dette maatte ogsaa her Testator eller hans Arvinger kunne søge at faa Sjælemessegoods tilbage, naar hin omtalte

¹⁾ Ny kirkehist. Saml. V, 577. Dog maa jeg gjøre opmærksom paa, at de Mænd, der i Fremstillingen af Begivenhederne 1536 have givet en Udsigt over Recessens Bestemmelser, selvfølgelig have gjengivet Bestemmelserne rigtig, men ikke nærmere udtalt sig om deres Betydning (Paludan Müller, Grevens Fejde; Helveg, Kirkehist. for Ref.).

Klausul fandtes i Fundatsen, men ogsaa kun da. Paa den Maade kom et og andet fra Klostre, maaske ogsaa fra enkelte Kirker¹⁾. Men dette har neppe været meget; i Reglen var vistnok netop dette Gods saa organisk sammensmeltet med vedkommende Stiftelses eller Kirkes øvrige Gods, var ved Gavebrevene selv skjænket til Stiftelsen eller Kirken i dens Helhed, saa at det ikke kunde kræves tilbage. Derfor kan f. Ex. Gods som det i Dipl. Vibergense Nr. 35 og 53 omtalte ikke vindes tilbage. I hvert Tilfælde gjorde Kronen, som man ser af de i Ny kirkehist. Samlingers 5. og 6. Bind aftrykte Kongedomme, al mulig Vanskelighed ved dette Godses Tilbagelevering (jvfr. Forf. S. 115). — Ganske anderledes forholder det sig med det egentlige Vikariegoods, hvorfor der var stiftet særlige Altre, med særlige Præster, eller som var skjænket til saadanne tidligere oprettede Altre for Sjælemessers Skyld. Ethvert saadant Alter eller Vikariedom er en lille Stiftelse for sig selv, med sit særlige Ojemed, og staar kun i et rent accessorisk Forhold til Hovedstiftelsen, til Kirken eller Klostret. Det er dette Gods, Adlen faar Ret til at kræve tilbage, og hvori bestaar saa den store Forret, der herved gives Adlen? Den indskrænker sig til, at medens den uadelige kun kan kræve Vikariegoods tilbage i Kraft af en udtrykkelig Bestemmelse i Gavebrevet om Godsets Tilbagefalden i bestemte Tilfælde, kan Adlen kræve Godset tilbage i ethvert Tilfælde, selv om en saadan Klausul ikke findes i Brevet, naar blot den daværende Besidder var død.

At ogsaa Klostre paa den Maade kunne have mistet noget Gods, lader sig ikke nægte, da der ogsaa kunde findes særligt Vikarie- eller Altergoods ved disse Stiftelser, saa at den ældre Opfatning (navnlig Allens), der havde misforstaaet Tilbagekrævningsbestemmelserne, for saa vidt kunde have nogen Ret til at tale om Adlens Tilvendelse baade af Kirke- og Klostergods; dog synes det almindeligt ved den Slags Stiftelser, at Godset ikke var givet som særligt Vikariegoods, men til Stiftelsen i dens Helhed, mod at denne paatog sig Forpligtelsen af Sjælemessernes Afholdelse; dertil kommer, som Dr. Erslev nærmere

¹⁾ Ny kirkehist. Saml. V, 487 ff.; jfr. 497, 499 (Erslev S. 115).

paaviser, at Kronen i Tidens Løb, uden at tage Hensyn til Recessens oprindelige Bestemmelser, betragtede Klostergodset som ligefrem hjemfaldent, ligesom Bispegodset, og nægtede Udlivering af Klostergoods (S. 117).

Hvor stort dette Gods har været, har man ingensomhelst statistiske Oplysninger om. Vel fandtes der, især ved Domkirkerne og de større Kjøbstadskirker, en Del Vikarie- og Altergoods, men en Del af dette Gods havde man allerede før 1536 disponeret over ved at lægge det til Hospitaler eller lignende Stiftelser og nægtede derfor senere at give det tilbage til Arvingerne (S. 115). At de enkelte Kirker og Stiftelser led noget Tab ved Tilbageleveringen baade fra adeliges og fra borgerliges Side — og at disse sidste i lige saa fuldt Maal benyttede deres Ret, vise Kongedømmene tilstrækkelig —, det er sikkert nok; men hvor ringe en Del af Sjælemessegodset er det dog saa til syvende og sidst, der ifølge Bestemmelserne i Recesserne og ved disses senere praktiske Fortolkning kan komme i Adlens Besiddelse? -- Til Rigsdagen 1536, hvortil alle vare indkaldte, der havde Frihed og Frelse, mødte omtrent 400 Adelsmænd; en Del er vel nok bleven hjemme, men meget talrigere har Adlen næppe været. Selv om man nu vilde antage, og det vilde endda være meget højt regnet, at enhver af disse Adelsmænd eller deres Arvinger i Løbet af de følgende 50 Aar gjennemsnitlig havde tilbagevundet et Par Bøndergaarde, kunde saa denne successive Tilvæxt have begrundet Adlens „umaadelige“ Godsrigdom eller vejet synderlig i Vægtskaalen over for Kronens umaadelige Udbytte af Regeringsforandringen? Det er aldeles klart, at denne Tilvæxt er rent forsvindende.

Den direkte Godsforøgelse, som Adlen vandt ved Reformationen, kan saaledes ikke være Grund til dens formentlige store Overmagt over Kronen i den følgende Tid. Et andet Spørgsmaal er, om den ikke ad indirekte Veje har vidst at skaffe sig det største Udbytte af det inddragne Bispe- og Klostergoods, og naar man ser, hvorledes dog efterhaanden de større Klostre og biskoppelige Herregaarde fra adelige Forleninger gaar over i Adlens Eje, ligger det ganske vist nær at komme til denne Slutning, og heri maa vistnok ogsaa søges den væsentligste

Grund til den tidligere Opfattelse. Men netop her er det, at Dr. Erslev klart og tydelig godtgjør, at man i ældre Tid har været Gjenstand for et Slags Sandsebedrag. Vi skulle her ikke gaa i Enkeltheder med Gjengivelsen af Forfatterens Resultater, men henviser til hans Behandling heraf i det hele, der er saa udtømmende, saa vækkende og oplysende, at den med Lethed kan læses af enhver, der overhovedet har Interesse for historisk Læsning; kun enkelte Hovedtræk skulle her berøres.

Ganske vist gik en Del af disse Ejendomme i den følgende Del af Aarhundredet ud af Kronens Eje, et Par enkelte ved Gave (navnlig til Tyskere), nogle ved Salg og endnu flere ved Mageskifter med Kronen. Salgspriserne vare imidlertid i Kristian III's Tid saa høje, at Forf. kalder dem mildest talt ublu, og at Kronen ved Mageskifterne med Adlen led noget Tab, er en Anskuelse, som nu vel maa ansees for fuldstændig skrinlagt. Men selv disse Ejendomme gik ingenlunde altid ubeskaarne ud af Kronens Eje; en stor Del af Godset var i Forvejen lagt ind under allerede bestaaende Len; enkelte af disse tidligere gejstlige Ejendomme forsvinde paa den Maade helt for vort Blik, idet de ere blevne lagte under allerede bestaaende Hovedlen; andre sættes strax eller efterhaanden paa Regnskab. Saaledes foregaar der en meget betydelig, næsten skjult og ved første Øjekast umærkelig Forandring til Fordel for Kronen. Hovedlenene blive betydelig større, Regnskabsomraadet udvides i en forbavsende Grad, og idet samtidig den faste Løn med „Genanter“ gennemføres paa Regnskabsslottene, idet Afgiftslenene komme under en stærkere Kontrol, og idet Kronens styrende og ledende Haand mærkes overalt, — saa faar Kronen herved et saadant Overtag i Lensvæsenet, at selv den adelige Formynderregering i Kristian IV's Mindreaarighed, da Adlen atter søger at gjøre sine Fordringer gjældende, med Kraft optræder som Kronens Talsmænd og afslaar saa godt som alle Forsøgene. Ved Aaret 1596, da Kristian IV selv overtog Rigets Styrelse, var Forholdet saaledes, at 64,5 pCt. af hele Landet laa paa Regnskab, 22,3 pCt. af Krongodset paa Afgift, men saaledes, at Kronen havde meget betydelige Indtægter heraf, og kun 12,5 pCt. var i fri Forlening (S. 186—87).

Uden Svingninger i Mellemtiden var dette Resultat dog ikke naaet. Uagtet Kristian III strax 1536 opnaaede gunstige Resultater, mærker man dog i Begyndelsen af hans Regering en stærk Vaklen. Det var i disse Aar, at der, saaledes som Anm. nærmere har skildret i dette Tidsskrift i sin Afhandling om Utenhof, var den stærke Strid mellem Dansk og Tysk, og at Kongen, navnlig støttet af sine tyske og holstenske Raadgivere, nærede stærk Mistillid til det danske Aristokrati, indtil det endelig lykkedes ham at faa sin Søn Frederik hyldet i Aaret 1542. At der herved betegnes et Omslag, at der paa denne Tid har fundet ligesom en Slags Udsoning Sted mellem Kongen og det højere Aristokrati, har Anm. allerede bemærket¹⁾, og Dr. Erslev slutter sig til denne Opfattelse (S. 124—27); men han oplyser tillige, at dette Resultat ikke opnaaedes uden meget store Pengeofre fra det danske Aristokratis Side, hvorved Kongen blev i Stand til at løse sig fra det Gjældsforhold, hvori han stod til Holstenerne. — Man forstaar nu ogsaa meget af Utenhofs hidtil dunkle Ytringer om „Reformer“ o. a.; men da Utenhof derpaa samtidig maa fortrække, baade paa Grund af Sygdom og den Modstand, hans Planer fandt, da Kongen endelig faar Fred i Speyr 1544, da Johan Rantzou og Wulf Pogwisch derpaa styrttes, medens Melchior Rantzou et Par Aar før er død, saa er hermed det holstenske Regimente brudt. Det er Johan Fris, Esge Bilde og lignende danske Adelsmænd, der i den følgende Tid synes at have haft den største Indflydelse paa Regeringen²⁾. Ganske vist blev den tyske Indflydelse hermed ikke helt afskaffet, men kun i Øjeblikket betydelig indskrænket;

¹⁾ Hist. Tidsskr. 4. R. VI, 308.

²⁾ At Johan Fris har været Hovedmanden i den Modstand, Utenhofs Planer fandt, anser jeg for utvivlsomt og henviser navnlig til de karakteristiske Ytringer, som Vedel anfører om Enkedronningens Had til ham, „*quod non fuit cooptata in senatum regni iuxta petitum*“, thi herved sigtes vel til Striden om Enkedronningens Sæde i den eventuelle Formynderregering (Regeringsraadet), hvilket det danske Parti modsatte sig (Rørdam, Monumenta Hist. Dan. II, 186; jvfr. smsts. Kanslerens Ytring om Gulland og Kr. III's Ytring herom i Hist. Tidsskr. 4. R. VI, 284).

den vinder senere atter betydelig Indflydelse, og det er et karakteristisk Træk, som ligeledes fortjener stor Opmærksomhed, at denne Indflydelse holder sig hele Tiden igjennem, saa at navnlig under Frederik II (og Kristian IV?) ikke faa Tyskere atter begunstiges af Kongerne under Lensvæsnets successive Udvikling. Ogsaa dette er Forløbere for, hvad der skete 1660. Anm. kan derfor endnu ikke se andet, saaledes som jeg ogsaa ved tidligere Lejlighed har fremhævet, end at man maa være den danske Adel i høj Grad taknemmelig for den Modstand, den i disse Aar viste mod Kristian III's Reformforsøg, saaledes som disse fremtræde hos Utenhof og det holstenske Parti; Maalet var maaske ellers blevet tidligere naaet, men Indsatsen var temmelig høj.

Først efter at der ved Aaret 1544 er kommet større Ro i Regeringen, er det, at Kristian III med Sikkerhed gennemfører sine store Reformers i Lensvæsenet, der navnlig vise sig i en stærk Forøgelse af Regnskabsomraadet; noget anderledes stiller Sagen sig under Frederik II, der mere anvender Afgiftslenet, samtidig med, at de smaa Lens Tal stærkt reduceres (fra 222 til 70), dels ved ligefrem at lægges til Hovedlenene, dels ved Mageskifter, hvorved det samme tildels opnaaedes. Lenenes Antal indskrænkes saaledes meget betydelig, og de bestaaende Hovedlen bortfæstedes paa en for Kronen højst fordelagtig Maade. At dette var til ligefrem Skade for Adlen, er indlysende. Den stærke Tiltagen af Afgiftslenet kunde jo nu tyde paa, at Kongemagten var i Aftagende, og efter den bestemte Adskillelse mellem Regnskabslenet paa den ene Side som Kronens Del af Landet og af Afgifts- og Tjenestelenet paa den anden Side som Adlens Del, som Forf. hidtil har gjort gjældende, fristes man stærkt til denne Antagelse; men Forf. paaviser meget tydelig (S. 109 ff.), at dette ikke var Tilfældet, at Afgiftslenet nu, da den store Forskjel mellem Kronens og Adlens Len som Følge af Statsomvæltningen 1536 var mildnet, kunde anvendes paa en for Kronen meget fordelagtig Maade. Jeg véd ikke, om det ved Gjennemlæsningen af Forf.s Skrift er gaaet flere som mig, at jeg studsede noget ved denne pludselige Forandring af Afgiftslenets Karakter i Forf.s

Fremstilling. Noget søger jeg dog Forklaringen deri, at Forf., som tidligere antydet, maaske noget vel ensidig i sin tidligere Fremstilling har skildret Afgiftslenet som et ubetinget Adelslen; for mig staar det saaledes, at Afgiftslenet var som et tveægget Sværd, der var farligt at bruge. I den lange Fredsperiode efter Syvaarskrigen var Kronens Stilling saa sikker, at den kunde vende Odden mod Adlen og sikre sig gode Vilkaar og høje Afgifter. Men hvorledes gik det senere? Ja herpaa bliver Forf. os Svar skyldig, da han har maattet standse sine nøjsommelige og indgaaende Undersøgelser med 1596; men det er ikke det eneste Punkt, hvorved man i høj Grad maa ønske, at Forf. ogsaa vilde underkaste det følgende Tidsrum indtil 1660 en lignende dybtgaaende Bearbejdelse, thi nu staar hele Kristian IV's Tid næsten som en Gaade for os. I Slutningen af Kristian IV's Tid og i Begyndelsen af Frederik III's Tid klages jo netop højlydt over Lensvæsnets Forfald, over de ringe Afgifter osv., indtil endelig Enevælden overhugger Knuden paa den eneste praktiske Maade, ved at gjøre Lensmændene til fastlønnede Amtmænd. Er det ikke atter Afgiftslenet, der her under de ulykkelige Krige har vendt sin Od mod Kongemagten?

Ogsaa under Syvaarskrigen mærkes nogen Tilbagegang for Kongemagten (S. 162), og om disse Svingninger end ere forbigaaende, ere de dog ikke uden Betydning, idet de vise, hvilken Indflydelse Krigene endnu kunde have, og det forekommer Anm., at man med dem for Øje ogsaa kommer til at se Forholdene under Frederik I i et noget mildere Lys, end Forf. gjør. Herved ledes vi over til en anden Betragtning: hele den forandrede Stilling, som Adlen paa den Tid indtog, at den fra en oprindelig militær Institution efterhaanden mere og mere bliver til en Embeds- eller Kancelli-Adel og til en Godsadel.

Forf. har tilstrækkelig paavist, at Lensvæsnet har forandret Karakter, at Lensmændene fra en Krigerstand ere blevne til kgl. Embedsmænd, og at Adlen herved har lidt et betydeligt Skaar i politisk Indflydelse, medens Kongemagtens Betydning i samme Grad er steget. Forf. mener tillige (S. 204 ff.), at Adlens sociale Stilling imidlertid er gaaet ikke saa lidt fremad siden 1536, og at den ældre Opfattelse i dette Punkt er rigtig;

dette Spørgsmaal trænger dog maaske til en nærmere Prøvelse, end Forf., til hvis Opgave dette ikke hører, har kunnet undergive det. Denne Forandring af Adlens Karakter, mener Forf. (S. 206—7) væsentlig skyldes Statsomvæltningen af 1536, der „trænger Adlen ud af den Stilling, den hidtil havde indtaget“. — „Den Forandring, der i det 16de Aarhundrede indtræder i Adlens Liv og Livsopfattelse,“ siger Forf. fremdeles, „er fint og skarpsindig udviklet af Gjellerup i „Bemærkninger over Samfundsforholdene“ o. s. v. (Hist. Tidsskr. 4. R. IV.); nu først ser man dog, hvad der tvinger Adlen ind herpaa.“ — At Statsomvæltningen af 1536 har fremskyndet denne Udvikling, kan næppe modsiges, men den egentlige Grund ligger dybere; Bevægelsen var tildels begyndt før 1536 og laa i de almindelige europæiske Kulturstrømninger. Allerede før 1536 havde der begyndt at uddanne sig en Kancelliadel, ligesom Adlen allerede da, og da navnlig Rigsraaderne, ikke blot kræve Len for som Militærstand at kunne forsvare Riget, men ogsaa som Løn for deres øvrige Færd i Rigets Tjeneste, for at kunne bestride Omkostningerne ved at besøge Herredage, som Erstatning for Rejser, de have gjort i Rigets Ærinder, eller af lignende Grunde. Gjennem Kancelliet arbejdede allerede den Gang ikke faa Adelsmænd sig op til indbringende Stillinger, men ogsaa her er man endnu Gjenstand for et Slags Sandsebedrag; de skjule sig endnu i Præstekaaben. Kirken var som bekjendt bleven en stor Forsørgelsesanstalt for Adlens yngre Sønner. Tilvisse naaede ogsaa undertiden borgerlige frem ad denne Vej; men det bliver sjældnere og sjældnere. Da kom Reformationsbevægelsen og dermed ogsaa Ulysten hos Adlen til at gaa denne Vej. Det er betegnende at se en Mand som Mogens Gøje allerede i Frederik I's Tid i et privat Brev udtale, at det ikke er raadeligt i disse Tider at lade sine Sønner gaa Kirkens Vej¹⁾. Med 1536 hører dette Mummespil op; hvad der før ad

¹⁾ Mogens Gøje til Anders Bilde, 1530, 7de Januar: Tykkes mig efter slig Lejlighed, som jeg derudinden [ø: i de Nyheder, A. B. har sendt ham] forfarer, at nu omgaas med Kardinaler og Legater, at jeg ikke vil sætte nogen af mine Børn til Skolen udi den Agt eller Mening, at de skulde komme udi den gejstlige Stand, der

Kirkens Vej havde søgt at bane sig frem til indbringende og indflydelsesrige Stillinger, maa nu ad den verdslige Kancellivej søge at naa Maalet. At Adlen forøvrigt her led et ikke ringe socialt Tab, kan neppe benægtes. De store indbringende kirkelige Embeder vare lukkede for den, og om end i nogen Tid endnu enkelte Kannikedømmer og Præbender ved Kapitlerne stode den aabne, navnlig for Kancelliembedsmanden, var dette i og for sig saa ringe i Modsætning til Fortiden, at det sociale Tab ingenlunde opvejes ved det Vikariegods, Adlen inddrog.

At der saaledes allerede før 1536 er Spirer til en Embedsadel, kan ikke nægtes; men Hovedgrunden til Lensvæsnets Forandring fra militært til borgerligt ligger dog til sidst deri, at Adlens Mission som Krigerstand var ved at udløbe. Den Orm, der stille og næsten ubemærket i lang Tid havde gnavet paa Lenstræets Rod, undergravede mere og mere dets Væxt. Ikke blot at tyske Landsknægte i lang Tid havde været Hærens Hovedbestanddel, selv Ryttertjenesten kunde Adlen ikke magte paa en tidssvarende Maade. Det er et betænkeligt Træk, at man maa søge til Tyskland for at skaffe sig et større Rytteri; ikke faa tyske Smaafyrster og Adelsmænd tjente saaledes med et større eller mindre Antal Ryttere i Kristiern II's og Frederik I's Hære¹⁾; i Grevefejden havde Kristian III gennemsnitlig omtrent 1000 fremmede Ryttere i Sold²⁾, og dette Forhold tiltager vistnok snarere end aftager i den følgende Tid. Vel var Rytteriets Betydning endnu saa stort, at Adlens Udbud havde nogen Betydning, hvorfor man, som ovenfor omtalt, ogsaa i Syvaarskrigen endnu mærker Adlens Betydning; men Grunden undergravedes daglig mere, og da Gustav Adolf i Trediveaarskrigens store Feltslag med sit Infanteri og forbedrede Artilleri nedskød de kejserlige Rytterskarer, var Rytteriets Overvægt forbi; Lensvæsnet havde udspillet sin Rolle og afløstes af de

sligt Nederfald dagligen tager og ydermere gjøre vil (Adelsbr. Fasc. 22; her efter Allens Exc.).

¹⁾ En Fortegnelse over saadanne Adelsmænd, der fik Sold af Frederik I, findes i Allens Exc. 53 g. 2 pag. 221—22 efter Dske Kongers Hist. 10.

²⁾ Dsk. Mag. 4. R. 3. B., Indl. S. XIII ff.

enevældige Monarkier. At denne Udvikling har bidraget mægtig til at lette Kongernes monarkiske Reform i Lensvæsenet, er øjensynligt. Og naar saa hertil kommer hele det ved Reformationen og i Renaissancetiden fremkaldte større aandelige Liv, saa faar Adlen ikke blot paa Grund af Statsomvæltningens politiske Følger, men nok saa meget paa Grund af hele Tidsudviklingen en forandret Livsopfattelse.

Om Adlen ikke blot i politisk, men ogsaa i social Henseende har vundet eller tabt ved Reformationens Indførelse, er vanskeligt at opgjøre. Saa uendelig forskjelligartede Momenter gribe her ind i hverandre, at enhver, der vil forsøge at løse Spørgsmaalet, rimeligvis vil glemme de fleste. Adlen vinder saaledes noget Gods, den faar betydelige Rettigheder overfor sine Fæstere (Hals- og Haandsret), den faar Tiendefrihed for sine Hovedgaarde og lignende Herligheder; Kirken kommer paa mange Steder i et afhængigt Forhold til den; dens Patronatsret bliver snarere større end mindre, og i denne Henseende kan Kronen vistnok ikke frikjendes for ved Mageskifter og Salg at have vist sig altfor lemfældig; her skal blot henvises til den store Mængde Bortforleninger af Kongetiender til Adelsmænd eller andre verdslige Personer, for laante Penge eller af lignende Grunde, i Frederik II's og følgende Tider¹⁾. Dog ogsaa paa alle disse Punkter trænger man nu til nye indgaaende Undersøgelser. Saa meget turde man dog maaske allerede nu udtale, at den Fremgang, Adlen i social Henseende gjorde, var en Pyrrhus-Sejr, og at Spirerne til Adlens dybe Fald 1660, ogsaa i social Henseende, maa søges i Reformationen. Godskjær havde Adlen været længe før 1536, og som Godsejerstand optræder den ogsaa før Reformationen; men at Forholdenes Udvikling medførte en stærk Fremadskriden i denne Retning, er ogsaa sikkert. Vel er den ved Godserhvervelsen bleven fri for Kirkens farlige Konkurrence; men en stærk Kamp for Tilværelsen føres under hele Adelsvælden indenfor Standens egne Rækker. Udelukket fra de rige gejstlige Embeder og fra Klostrene maa den sørge for Godser til sine Sønner og sine ugifte Døtre. Gods

¹⁾ Geh. Ark. Dske Samlinger Nr. 86.

paa Gods maa skræbes sammen for at opnaa dette, og da det lykkes Kronen i Frederik II's Haandfæstning at sikre det tiloversblevne frie Bøndergods, er Adlen i denne Henseende for største Delen indskrænket til det Godsomraade, som en Gang hørte Standen til. Udviklingens jernhaarde Love gjøre sig ogsaa her gjældende i hele deres Strængighed. Slægter gaa til Grunde under Kampen eller forsvinde for stedse i Glemslens Nat, medens nye Ætter trænge sig frem, ofte for kort efter at synke ned i Mørket. Enkelte Mænd samle sig ved utrolig Ihærdighed eller ved heldige Omstændigheder store Godser og Ejendomme; men ved deres Død spredes deres Ejendomme mellem deres Børn, og disse maa begynde Kampen forfra for at sikre deres Efterkommere. De bestaaende Arvelove og Manglen af Majorater vare i høj Grad til Skade for Adlens Blomstring¹⁾. I det hele taget gjør man sig vistnok i Reglen overdrevne Forestillinger om den gamle danske Adels Rigdom. Enkelte Slægter eller enkelte Mænd havde samlet sig Rigdomme; men der er ingen Stadighed i Besiddelsen; de spredes derfor ofte meget hurtigt. Magnus Durell kalder paa sin Tid kun 4 danske Adelsmænd saa rige, at de kunde have en 16 til 20,000 Rdl. aarlig Indtægt af deres Godser. Dette er efter Tidens Pengeforhold imidlertid en saa stor Indtægt, at den neppe overskrides af ret mange af vore nuværende Lensbesiddere; og der fandtes vist ogsaa den Gang nogle flere Adelsmænd, der maa kaldes rige og velstaaende; men i Almindelighed har Durell vistnok Ret i at betegne den daværende danske Adel som uformuende²⁾. Kampen for Tilværelsen i Forening med den efter Opdagelsestiden og Renaissancetiden følgende store Luxus og Livsnydelse havde langsomt og sikkert undergravet saa vel dens politiske som dens sociale Stilling og tillige dens moralske Kraft. Derfor var det, at den lige saa lidt kunde overleve

¹⁾ Jvfr. Axel Oxenstjernas betegnende Ytringer herom, anførte af C. F. Bricka i Hist. Tidsskr. 5. R. I, 669.

²⁾ Magnus Durells Relation om Danmark, Suhms Saml. II, 3, 71. — Jvfr. bl. a. min Skildring af Rigsraad Mogens Kaases Ejendomsforhold i Saml. til jydsk Hist. og Topogr. II, 344 ff.; 354—55; 370—71.

Svenskerkrigenes Ødelæggelser som den politiske Statsforandring af 1660. Der var ingen Modstandskraft.

Har da hele den tidligere Tids Opfattelse af Tidsrummet 1536—1660 været grundfalsk? Er det ikke en Adelsperiode, eller er maaske selve Benævnelsen: Adelsvældens Tidsrum, fejlagtig? Nej ingenlunde. Ganske vist fremtræder Kongedømmet efter 1536 i en noget anden Skikkelse end før, og Dr. Erslev har med stor Dygtighed paavist Kongedømmets gradvise Væxt indenfor et bestemt Omraade i et givet Tidspunkt; men mere har han heller ikke gjort. Derved ere det sidste Decenniums Granskninger over Statsomvæltningens Betydning paa det mest slaaende blevet bekræftede og i mange Henseender betydelig udvidede. Men Adelsvældens Tid vedbliver det at være. Med Adlen skal Kongerne efter Haandfæstningerne styre deres Land, og de vedblive i alt væsentligt at styre det ved Adlens Hjælp. Men ogsaa her viser det sig, hvor vanskeligt det er at komme til en klar Opgjørelse af Adlens Vinding og Tab ved Regeringsforandringen. Af Kirkens umiddelbare Styrelse er den kastet helt ud; borgerlige Superintendenter og Professorer lede Kirkens Styrelse, og kun gennem Rigsraadet eller som Stiftslensmænd komme Adelsmændene til som Kongens Repræsentanter at faa Indflydelse herpaa. Men selv det, at ethvert Hierarki er styrtet, kan ikke være andet end en Vinding for Adlens politiske Indflydelse. Thi selv om der, som ovenfor antydet, ogsaa her i tidligere Tid fandt et Mummespil Sted, selv om Adelsmanden skjuler sig under Bispekaaben, saa var det dog ikke som Adlens Repræsentant, men som Kirkens Repræsentant og i dens Aand, han bevidst eller ubevidst handlede; ja selv om vi tage Sagen helt verdslig, saa var det ikke til Adelstanden, men til Kirken, han skrabede Gods sammen. At hele dette Mummespil hørte op, kunde kun være til Adelstandens Fordel; Ensartetheden i Interessen bliver større. Men hvad der var vundet, det var, som allerede Helveg har udtalt (1870)¹⁾ og Dr. Erslev med Eftertryk flere Steder fremhæver, at Adlen ved Tidens haarde Tug-

¹⁾ Kirkehist. før Ref. II, 1028, 1030.

telse havde lært Kongemagtens Nødvendighed at kjende, at den fra bydende var blevet lydende, var bleven nødt til at betragte sig selv som Kongernes Undersaatter, ikke som deres Ligemænd eller Overherrer. Da de under Fortvivlelsens sidste frugtesløse Kamp mod Udviklingens og Tidsaandens Love, ligesom i sin Tid Bispearistokratiet, atter glemte dette, da de søgte atter at skrue Tidsaandens Udvikling tilbage, uden at mærke, at deres Stilling i alle Henseender var undergravet ved en Magt, som ingen kan modstaa, da stode de ikke mere til at redde.

Dog, vi skulle ikke videre fortsætte disse skitserede Betragtninger, som Forf.s Skrift har givet Anledning til. Vi ville til Slutning kun atter udtale det Haab, at det maa lykkes Forf. at fortsætte sine Studier til Lensvæsnets og Adelsvældens Historie, og ønske, at Forf.s interessante og vækkende Skrift maa fremkalde en livlig Undersøgelse af de mange Spørgsmaal, det giver Anledning til, baade af ham selv og andre.

Endnu skal kun gjøres opmærksom paa, hvilke omfattende Forstudier, Dr. Erslev har maattet foretage til Udarbejdelse af sit Skrift om Lensvæsnet. Et meget stort Arkivmateriale har maattet gennemgaaes, idet Forf. har haft klart for Øje, at et nogenlunde sikkert Udbytte ikke kunde vindes, før man havde en nogenlunde paalidelig Oversigt over de enkelte Lens Særhistorie. Det er Frugten af dette omfattende Forarbejde, der er nedlagt i Forf.s Skrift: „Danmarks Len og Lensmænd i det 16de Aarhundrede (1513—1596)“, og som er udgivet med Understøttelse af den Hjelmstjerne-Rosencroneske Stiftelse. Der er herved fremkommet et betydningsfuldt topografisk-personalhistorisk-statistisk Værk, der til alle Tider vil blive en vigtig Haandbog for enhver Historiker. At gennemgaa dette Værk i dets Enkeltheder, har Anm. hverken haft Lyst eller Materiale til. At der i et saa møjsommeligt og omfattende Arbejde ikke skulde have indsneget sig enkelte Unøjagtigheder, er ikke til at vente. Hvor mangelfuld vor Kundskab til de enkelte Lens Særhistorie endnu er i Kristiern II's og Frederik I's Tid, derom vidne tilstrækkelig de mange som usikre angivne Aarstal og Oplysninger, der findes i Forf.s Værk for dette Tidsrum. Nogle

er der allerede tidligere (S. 442 ff.) blevet gjort opmærksom paa. Nogle enkelte Smaanotitser til et Omraade, hvor Anm. har særligt Kjendskab, hidsættes nedenfor. Men forøvrigt gjør Værket Indtryk af at være udført med Omhu og Nøjagtighed¹⁾.

¹⁾ Østervelling Birk (Medelsom Herred) regnes S. 120 til Aarhus Stift istedenfor til Viborg Stift; bedre kan det vel forsvares, at Mors S. 45 opføres under Viborg Stift istedenfor under Vendelbo Stift, da det var forlenet til de sidste katholske Bisper i Viborg og derfor 1536 lagdes under Hald. — S. 122 og 123 sættes nogle Gaarde i Sønderlyng og Hellum Herreder til Aarhus istedenfor til Viborg Stift. — S. 127 staar under Rubrikken: Oprettet under Frederik II, „Spøtrup, lagt til Hald. 1559—70 Otte Krumpen“ o. s. v. Men som Bispegods blev Spøtrup strax 1536 lagt til Hald, og det fremgaar ogsaa af de anførte Bevissteder (Dsk. Mag. 3, VI, 305 og 4, IV, 203), at det laa hertil baade i Henrik Blomes, Kristoffer Rosenkrantz's og Otte Krumpens Tid. Angivelsen er i al Fald vildledende, og Spøtrup burde ligesaa godt som f. Ex. Halkjær været anført S. 126 blandt det inddragne Bispegods. — At bringe Forf.s Opgivelse af Hald Lens Tilliggende (S. 45) i Overensstemmelse med Kongebrevet af 1558 i Dipl. Vib. S. 330, hvor foruden Fjends, Rinds og Nørlyng Herreder ogsaa Sønderlyng, Medelsom og Sallings 4 Herreder regnes til Halds Len, er næppe muligt; men rimeligvis udtrykker Kongebrevet sig her mindre korrekt. — Disse Smaating anføres blot, fordi Brugen af Bogen maaske ellers kunde mislede.

A. Heise.